

## **ДВА ПОГЛЯДИ НА ДОВІДНИК**

Державний архів Чернігівської області: Путівник /  
Редакційна колегія: Р. Я. Пиріг (голова), Г. В. Боряк, Г. В. Папакін,  
А. І. Неділя, О. Б. Коваленко. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”,  
2001. – 600 с. – (Серія “Архівні зібрання України: Путівники”)

### **Думка досвідченого науковця**

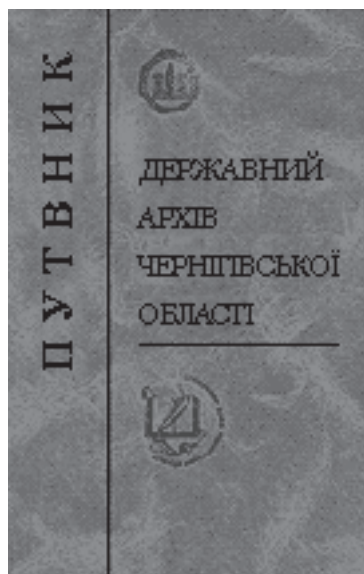
В анотації до путівника по фондах Держархіву Чернігівської області, який щойно побачив світ, зазначається: з часу виходу першого путівника (1963 р.) архів збагатився новими надходженнями; відбулися значні зміни в нашому суспільстві. Отже, назріла необхідність нового, сучасного видання. До путівника вміщено відомості про історію створення, функції й завдання Державного архіву Чернігівської області та його відділів у містах Ніжині і Прилуках.

При цьому наголошується, що інформація про склад і зміст фондів доповнена відомостями про основних фондоутворювачів, розсекречені фонди, матеріали колишнього партійного архіву, фото-, фоно-, кінодокументи.

Довідник розрахований на істориків, архівістів, викладачів і студентів, учителів шкіл, краєзнавців, широке коло дослідників.

Найпомітніша ознака значних зрушень у суспільно-політичному житті нашої країни, яка нещодавно відзначила 10-річчя свого відродження як держави, – зростання історичної свідомості всіх верств населення України, поглиблений інтерес до її минулого і майбутнього. При цьому слід уникати надмірної, а то й штучної політизації та ідеологізації минулого, використання історичного знання заради сьогоденних інтересів. Найкращий засіб проти різного роду перекручень нашої історії – об’єктивна історична та соціально-політична інформація, позбавлена суб’єктивного тлумачення. З цієї причини державні архіви, документи, що зберігаються в них, незалежно від часу, способу та техніки відтворення, мають важливе політичне, наукове, економічне і культурне значення.

Поява нового видання путівника по фондах Держархіву Чернігівської області – визначна подія в суспільно-політичному житті краю, а також за його межами. Путівник складається з двох частин: 1) фонди установ до 1917 р., в якій 19 розділів, 2) фонди установ після 1917 р. – 22 розділи. Він має ґрунтовну передмову, додатки і науково-довідковий апарат. Сьогоднішній Державний архів Чернігівської області – одна з найбільших скарбниць документальних пам’яток історії України,



адже станом на 1 січня 2001 р. в ньому налічувалося 11 тис. фондів, 1,75 млн. одиниць зберігання. Уже навіть те, що ми маємо справу із документами, датованими XVII ст., свідчить про його належність до історичних архівів. Найдавніші документи зберігаються у фонді Чернігівського губернського дворянського депутатського зібрання. До них належать універсали українських гетьманів, документи з печатками Чернігівської полкової канцелярії, полку Малоросійського війська та ін.

У фонді Ніжинського грецького магістрату (1723–1870) містяться відомості про представників цієї народності, які мешкали на теренах нинішньої Чернігівської області, їхні привілеї, культуру,

побут, торговельні зв'язки з Туреччиною, Італією, іншими державами. На особливу увагу заслуговує фонд 128 – Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. У ньому налічується 14 834 одиниці зберігання, охоплюється період з 1798 по 1918 рр. Створена в 1801 р. як виконавчий орган при Чернігівському губернаторі у зв'язку з ліквідацією Малоросійської губернії і натомість визначенням меж Чернігівської і Полтавської губерній, канцелярія підпорядковувалася губернаторові, який безпосередньо призначався царем і очолював усю поліцейсько-адміністративну владу, стояв на чолі губернського та інших найважливіших органів управління.

Фонд 127, “Чернігівське губернське правління”, що налічує 187 759 од. зб., охоплює період з 1800 по 1919 рр. Це був вищий адміністративно-поліцейський орган губернії. Формально він підпорядковувався Сенату, фактично – губернаторові, який його очолював. До основних функцій правління входили обнародування указів Сенату та інших органів влади царського уряду, нагляд за адміністративно-поліцейськими, фіскально-фінансовими, судовими органами державного управління.

До найдавніших належать також архівні фонди Чернігівського губернського по земських і міських справах присутствія (ф. 145), в якому налічується 5 692 од. зб., Чернігівського губернського у селянських справах присутствія (ф. 143), Чернігівського губернського присутствія (ф. 147), Чернігівської губернської земської управи (ф. 140). Вони є надзвичайно інформативними стосовно питання створення Чернігівської та Полтавської губерній (1801–1802), підготовки та проведення селянської реформи 1861 р., економічного та політичного стану міст і селищ Чернігівщини, збору коштів на спорудження пам'ятників Г. Державіну, Єрмаку, М. Карамзіну, І. Крилову, І. Сусаніну. Серед унікальних документів архіву – листи М. Кутузова, автографи М. Баркляя-де-Толлі, М. Глінки, Т. Шевченка, Л. Глібова, Б. Грінченка та ін.

З передмови до путівника читач довідається, що вже наприкінці XIX ст. у Чернігові були сконцентровані значні архівні багатства. З метою налагодження архівної справи в губернії 1896 р. започаткувала роботу Чернігівська вчена архівна комісія, яка зробила значний внесок у вивчення історії Чернігівщини та України загалом. До комісії входили відомі історики, краєзнавці, фахівці-архівісти, у тому числі Г. Милорадович, П. Добровольський, П. Дорошенко, М. Могилянський, В. Модзалевський, В. Шугаєвський, А. Верзилов, Ф. Уманець та ін. Членом комісії був і перший завідуючий губархівом Я. Жданович. Губернська вчена архівна комісія проіснувала до 1919 р. і була одним з провідних наукових центрів України. Дослідження чернігівських істориків увійшли до скарбниці української історіографії. Крайні традиції комісії були сприйняті та розвинуті наступними поколіннями працівників архівних, музейних і бібліотечних установ регіону. Члени комісії зробили вагомий внесок у розбудову архівної справи на Чернігівщині.

Дотримуючись Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, упорядники путівника поставили за мету якнайкраще ознайомити дослідників зі структурою і змістом фондів, описами, каталогами, покажчиками Держархіву Чернігівської області. Заснований у січні 1923 р. як губернський історичний архів, він існував у такому статусі до 1933 р., коли в його структурі було утворено два окремих відділи: новітній та історичний. Станом на 1 січня 1941 р. в архіві вже було сконцентровано 6 274 фонди, 2 260 тис. одиниць зберігання.

Важливе значення для дослідницької роботи має науково-довідкова бібліотека архіву, де зберігаються, зокрема, Повне зібрання російських літописів, Повне зібрання та Звод законів Російської імперії, збірники законів і розпоряджень українського та союзного урядів, зібрані твори відомих українських та російських істориків – М. С. Грушевського, О. Я. Єфименко, В. В. Винниченка, С. М. Соловйова, В. Й. Ключевського, М. М. Покровського, Є. В. Тарле, О. Ф. Шафонського, М. І. Домонтовича, О. О. Русова. Тут є також матеріали першого російського загального перепису населення (1897 р.), довідники з адміністративного поділу СРСР, путівники по архівах СРСР та УРСР, календарі Чернігівської губернії, словники, довідкова та краєзнавча література. Загалом бібліотека архіву налічує понад 13 тис. унікальних книг, комплектується сучасними часописами. Путівник характеризує в загальних рисах склад фондів бібліотеки.

Запропонована упорядниками нова редакція путівника виокремлює масові джерела як основу архівних фондів. У Держархіві Чернігівської області, історичному за змістом і формою комплектування, увагу пошукувачів привертають передусім фонди місцевих органів державного управління та самоврядування, фінансів, освіти, культури і охорони здоров'я, громадських і благодійних організацій.

Аналіз характеризованих у путівнику фондів свідчить про їх соціально-економічну спрямованість. До таких належать насамперед фонди 156 (Чернігівська межова палата), 169 (Чернігівський губернський землемір), 178 (Чернігівська губернська дорожня комісія), 179 (Чер-

нігівська губернська будівельна комісія), 172 (Чернігівська губернська комісія народного продовольства), а також фонди підприємств, сільськогосподарських організацій, об'єднань і товариств.

Важливе значення мають фонди з матеріалами демографічної, транспортної, бюджетно-податкової статистики, дрібного промислового виробництва, виробничою документацією місцевих органів управління (губернських, повітових, волосних та ін.).

Характеристика фондів кожного із 41 розділу путівника містить повну останню назву фондоутворювача, номер фонду, кількість одиниць зберігання, крайні дати документів. Завершується характеристика переліком фондів і додатковими даними про кожен фонд, віднесений до певної групи узагальнення. Важливо, що до основної частини характеристики входить коротка історична довідка про час існування, функції, підпорядкованість фондоутворювача та анотація, яка розкриває зміст документів. Анотування найбільш цінних документів здійснено із зазначенням пошукових даних (номера фонду, опису, одиниці зберігання). Безумовним позитивом путівника стали додаткові розділи: про фото-, фоно-, кінодокументи, списки неанотованих фондів і скорочених слів, довідка про адміністративно-територіальний поділ Чернігівщини, географічний, іменний і природно-тематичний покажчики.

Путівник по фондах Державного архіву Чернігівської області засвідчує, що в його документах широко представлена історія Чернігівщини. Структура путівника, його інформативна наповненість переконують у важливості дослідження чернігівських архівних фондів. Без вивчення минулого ми не осмислимо в повному обсязі і нашу дійсність.

Відмічаючи велику роботу колективу упорядників і редакційної колегії по підготовці до друку нового видання, водночас зауважимо, що, на нашу думку, в путівнику все ж варто було по можливості уникати групових характеристик, оскільки це знижує рівень видання. Сам текст путівника потребує більш ретельної вичитки.

Утім, зазначені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки путівника “Державний архів Чернігівської області”. Як науково-довідкове видання, він виконаний на належному рівні, в тому числі й поліграфічному, є обґрунтованим і достовірним.

**В. М. ПОЛОВЕЦЬ**

### **Точка зору молодого дослідника**

Путівник по фондах Державного архіву Чернігівської області продовжує серію науково-довідкових видань подібного типу, нещодавно започатковану Державним комітетом архівів України. На сьогодні вона вже знайшла своє вираження у виданих путівниках по фондах двох вітчизняних центральних архівів: ЦДАГО та ЦДІАЛ. Друге видання чернігівського путівника є першим у цій серії відносно обласних державних архівних установ України.

Окрім накопичення документальних матеріалів, архів, як відомо, виконує ще ряд важливих функцій, однією з найважливіших серед

яких є задоволення науково-пошукових потреб користувачів. Відтак, при значному об’ємі документальної бази виникає потреба в системному ознайомленні з фондами архіву з метою полегшення пошуку та відбору необхідної інформації. Саме таку мету поставили перед собою упорядники зазначеного науково-довідкового видання: ознайомити користувачів зі складом і змістом фондів, які зберігаються в Державному архіві Чернігівської області та його відділах у м. Ніжині та Прилуках, полегшити пошук ретроспективної інформації<sup>1</sup>.

Спробуємо визначити, наскільки укладачам видання вдалося впропоритися з поставленою метою.

Від часу появи першого видання путівника<sup>2</sup> минуло майже 40 років. З огляду на ряд об’єктивних причин – зміни в суспільному житті країни, збільшення кількості фондів Чернігівського архіву, поліпшення стану їх науково-інформаційного опрацювання, посилення уваги до них з боку дослідників тощо – нагальним стало питання про підготовку до друку наступного, оновленого видання.

Порівняно з путівником 1963 року, нове видання помітно “зросло” за обсягом – з 430 до 600 сторінок. Це пояснюється передусім збільшенням кількості фондів (з 6 789 у 1963 р. до 11 тис. у 2001 р.), а також, відповідно, розширенням науково-довідкового апарату путівника та додатків до нього.

Першою суттєвою перевагою нового видання путівника є вміщення “змісту” [contents] на початку книги, що дозволяє відразу отримати більш-менш цілісне уявлення як про фонди архіву в цілому, так і про науковий апарат путівника.

Перший том другого видання путівника Держархіву Чернігівської області побудований за хронологічно-тематичним принципом. Дві його основні частини вміщують характеристики фондів установ до і після 1917 р., котрі, у свою чергу, групуються за галузевою ознакою. Схема розподілу й індексування архівних фондів на “до 1917 р.” та “після 1917 р.” (відповідно, з відсутністю літерації в першому випадку і наявністю літери “Р” у препозиції шифру фонду в другому) є на сьогодні загальноновживаною в Україні, особливо в обласних держархівах, і запозичена з порядку індексування фондів за радянської доби. Цей принцип, до певної міри штучний, відповідає скоріше ідеологічним вимогам, аніж науковим. На разі постає питання: фонди, які містять документи після 1991 р. слід продовжувати індексувати літерою “Р” чи варто придумати для них нову позначку, що відповідала б сучасному статусові української держави? Але не слід забувати, що путівник констатує наявний стан речей, а не визначає його.

Без сумніву, позитивним є розширення змісту основної частини путівника за рахунок належного наукового опрацювання раніше неанотованих фондів та приєднаних до фондів облдержархіву матеріалів колишнього Чернігівського обласного партархіву (індексованих літерою “П” у шифрах). Частина анованих фондів, про які з’явилися відомості в путівнику, введена до вільного користування порівняно недавно і становить колишні закриті фонди. Йдеться про фонди деяких

установ часів Російської імперії, доби Української революції, установ періоду нацистської окупації (1941–1943). Щоправда, при “вживленні” частини цих матеріалів до основних частин укладачі дещо порушили задекларований ними загальний принцип тематичного розподілу фондів. У другій (“після 1917 р.”) частині кожне нове вкраплення об’єднано в окремий розділ з власним поділом на підрозділи, а не розподілено за галузевою ознакою, як це зроблено з новими документами часів Російської імперії та матеріалами колишнього партархіву.

При характеристиці фондів, можливо, доцільно було б зазначити кількість описів, якщо їх нараховується у фонді більше одного, вказавши при цьому крайні дати опису, – це значно спростило б орієнтування користувача в матеріалах фонду<sup>3</sup>.

На жаль, в путівнику зустрічаються окремі (фактологічні та механічні) помилки, неточності й непорозуміння. Так, поряд із наявністю “власного” фонду держархіву області відсутні як серед анотованих, так і серед неанотованих “власні” фонди його регіональних відділів у мм. Ніжині та Прилуках, які акумулюють документи про історію і діяльність цих архівних установ до часу їх входження до структури Держархіву Чернігівської області. Можливо, це зроблено з огляду на перспективу повної централізації фондів, але тоді варто було б позначити їх у власне “чернігівському” фонді, оскільки загальні фонди мають власний шифр і постійний науковий “попит” серед дослідників.

Загалом виникає питання про виправданість розмежування архівного матеріалу за ступенем наукового та практичного значення, а також інформаційним рівнем характеристики, що визначено в передмові до путівника<sup>4</sup>. Адже цінність, значення і ступінь корисності кожного конкретного документа, групи документів, фонду тощо для кожного користувача визначається власне самим користувачем. Найменша інформація, що стосується означеної теми, може бути для нього набагато важливішою за іншу, що, у свою чергу, набуває за тих же умов ідентичного значення для іншого користувача. Тобто критерії відбору є суто суб’єктивними.

Розуміння цього є важливим і при подальшому розгляді путівника, тобто його допоміжної частини: науково-довідкового апарату та додатків.

Найбільшу незручність при ознайомленні з матеріалами архіву за допомогою нового путівника викликає значна кількість неанотованих фондів. Їх нараховується на сьогодні 7 778, із котрих 356 у першій – колишній “дожовтневій” – частині. Без сумніву, позитивним є загальна тенденція до скорочення списку таких фондів за рахунок їх анотування; це особливо помітно у тій-таки, колишній “дожовтневій”, частині: в 1963 р. їх було 717 із більш ніж 6 тис. фондів. І це при загальному збільшенні об’єму цієї частини архіву. Значно утруднює пошук наявність згрупованих неанотованих фондів, де замість шифрів цих фондів вказано тільки їх сумарну кількість.

Знову ж, до певної міри непереконаливими є підстави неанотування фондів “з невисоким інформаційним рівнем характеристики”. Як уже

зазначено, об’єктивне визначення такого інформаційного рівня вкрай складне.

До списку неанотованих увійшли особові фонди й архівні колекції, серед яких фонди таких відомих науковців, громадських діячів, як К. Харлампович, В. Резанов, І. Шраг, І. Турцевич, О. Кушакевич. Щоправда, упорядниками путівника зазначено, що вичерпну інформацію про ці фонди можна знайти в окремому нещодавно видрукуваному довіднику<sup>5</sup>. Але включення інформації з останнього до нового видання путівника, безсумнівно, додало б йому практичної ваги, цілісності.

Науково-довідковий апарат путівника містить також, крім списку неанотованих фондів, список скорочень та кілька покажчиків. Іменний, та предметно-тематичний покажчик, а також покажчик географічних назв упорядники привели у відповідність з основною частиною нового путівника, що кількісно позначилося на їх об’ємі. Інтерес викликає покажчик до фондів, що з’явився в цьому виданні. Ідея спрощеного пошуку шифру фонду за його назвою заслуговує на цілковите схвалення. Однак, не до кінця зрозумілим є принцип укладання цього покажчика. Власне, його текст повністю копіює текст змісту [contents] путівника, де номери сторінок замінені на шифри фондів. Неанотовані фонди до покажчика не увійшли. А за наявності і в покажчику поділу на фонди “до 1917 р.” та “після 1917 р.” єдиною перевагою покажчика до фондів є можливість досить швидко візуально вичленити із загального списку фонди колишнього партархіву (за літерним індексом). Можливо, упорядникам варто було відсортувати фонди загалом або в межах окремого розділу за назвою в алфавітному порядку або за місцезнаходженням документів: у Ніжині, у Прилуках тощо, – це полегшило б роботу користувача при подальшому ознайомленні з описами конкретних фондів. І, звичайно, бажано, щоб до такого покажчика увійшли всі фонди архіву, а не тільки анотовані.

Ще однією частиною путівника є додатки. Їх призначення – надати допоміжну інформацію для кращого розуміння основної частини видання. Нижню межу історичної довідки про адміністративно-територіальний поділ Чернігівської області опущено до IX ст. – часу виникнення Чернігівського князівства – і в ретроспективному огляді доведено до сьогодення. Відтак користувач путівника може краще орієнтуватися у адміністративній приналежності окремих регіонів безпосередньо на час появи документів фонду, з яким він працює. Попередній путівник містив такий огляд із 1782 р., що утруднювало ознайомлення з певною частиною фондів, особливо середини – другої половини XVIII ст. Інший додаток містить словник архівних термінів та застарілих понять. Матеріал є дуже доречним і корисним, зважаючи на необізнаність частини користувачів путівника (дослідники-аматори, краєзнавці) зі специфічними архівними термінами, а також своєрідними поняттями в діловодстві, службових відносинах тощо в різний час, за різних політичних режимів та суспільних відносин.

На жаль, у додатках до другого видання путівника не вміщено, порівняно з першим виданням, дуже цікавий матеріал щодо розмі-

щення архівних фондів фондоутворювачів сучасної Чернігівської області, що зберігаються в інших архівах (передусім у центральних). Розширений і доповнений, такий список архівних фондів, можливо – і матеріалів рукописних відділів наукових бібліотек, став би в нагоді багатьом користувачам, зокрема тим, що використовують матеріали Чернігівського архіву при дослідженні певних регіональних тем або персоналій певних історичних діячів.

Загалом же, слід відзначити, що нове видання путівника формує при роботі з ним досить повне і цілісне уявлення про фонди Державного архіву Чернігівської області – від основних, документальних, до кіно-, фото- і фонодокументів та потужної науково-довідкової бібліотеки (понад 13 тис. книг та брошур). Копітка кількадесятирічна праця з укладання та доповнення видання заслуговує на високу оцінку. З точки зору поставленої упорядниками мети можна констатувати, що їм вдалося стовідсотково ознайомити користувача зі складом архівних фондів. Що ж до змісту фондів, то тут досягти мети вдалося лише частково, – користувач має змогу ознайомитись із характеристиками частини фондів, інша частина залишається неанотованою. Упорядники путівника доклали чимало зусиль для полегшення відбору необхідних матеріалів для подальшого наукового опрацювання. Хоча, в разі урахування висловлених зауважень і побажань, пошук у фондах архіву ретроспективної інформації був би ще більш ефективним і максимально спрощеним.

Загалом путівник по фондах Державного архіву Чернігівської області є надзвичайно необхідним у науково-дослідній роботі виданням, що покликане забезпечити належною інформацією кожного користувача фондів архіву.

**С. Ю. ЗОЗУЛЯ**

<sup>1</sup> Державний архів Чернігівської області: Путівник. Том перший (упор.: О. Баканова та інші). – Чернігів, 2001. – С. 30.

<sup>2</sup> Черниговский областной государственный архив и его филиалы в городах Нежине и Прилуках: Путеводитель (сост.: Г. П. Петрова, Н. А. Плетнёва, И. А. Плетнёв, Н. И. Рабинович, Е. П. Романова, Е. П. Тессен). – К.–Чернигов, 1963. – 430 с.

<sup>3</sup> Це особливо відчутно при роботі з фондами, що знаходяться в іншому корпусі чи регіональному відділі.

<sup>4</sup> Державний архів Чернігівської області: Путівник. Том перший. – С. 31.

<sup>5</sup> Особові фонди і архівні колекції, які зберігаються в Державному архіві Чернігівської області та його відділах у м. Ніжині та Прилуках. – Чернігів, 1999. – 73 с.